

19. Губанов И. Б. Ирландско-германские контакты и рождение северного стиля в начале VII в. н. э. (Предварительные замечания) / И. Б. Губанов // Радловский сборник: Научные исследования и музейные проекты МАЭ РАН в 2008 г. – СПб., 2009. – С. 265.

20. Хлевов А. А. Вказ. праця. – С. 151–153.

21. Стурлусон С. Младшая Эдда / С. Стурлусон: [отв. ред. М. И. Стеблин-Каменский]. – Л. : Наука, 1970. – С. 59.

22. Тацит К. О происхождении германцев и местоположении Германии [Электронный ресурс] / К. Тацит. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/tacit.htm>.

23. Лебедев Г. С. Шведские погребения в ладье VII–IX веков / Г. С. Лебедев // Скандинавский сборник. – Таллин, 1974. – № 19. – С. 169.

24. Хлевов А. А. Вказ. праця. – С. 162.

25. Там само. – С. 164.

26. Кулаков В. И. Вороны викингов и орлы Империи / В. И. Кулаков // Всероссийская нумизматическая конференция. – М., 1996. – Вып. 4. – 156 с.

27. Хольмквист В. Золотая пектораль из Мене / В. Хольмквист // Сокровища викингов. – Л. : Эрмитаж, 1979. – С. 16.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2013.

M. Voronova

SCANDINAVIAN ZOOMORPHIC MOTIFS IN THE APPLIED ARTS OF THE VENDEL PERIOD (VI – VIII CENTURIES)

The article is dedicated to zoomorphic motifs in the Scandinavian applied arts of the Vendel period. The author shows the main symbolic images on different everyday life objects and especially on picture stones from Gotland. The semantics and transformation of zoological images of this period are shown. Also the author describes the genesis of zoomorphic motifs.

Key words: *zoomorphic motifs, Vendel era, Totemism, Edda, chthonic creature, Jörmungandr, Fibula, Gotland picture stone.*

УДК 658(577)"1957/1965"

О. О. Демідко

ЗАКОНОДАВЧА БАЗА РАДЯНСЬКОЇ РЕФОРМИ УПРАВЛІННЯ ПРОМИСЛОВІСТЮ 1957 Р.

У статті висвітлюються питання щодо формування законодавчої бази реформи управління промисловістю 1957 р. Проаналізовані головні законодавчі акти, що регламентували правовий статус раднаргоспів. Основну увагу приділено аналізу законів, що визначають завдання, функції та структуру новостворених органів управління промисловістю. На основі нормативних актів показано становлення моделі територіального управління за реформою 1957 р. та її поступова еволюція в напрямку поширення централізації.

Ключові слова: *законодавча база, реорганізація, децентралізація, раднаргосп, модель територіального управління, економічний район.*

У сучасних умовах особливої важливості набуває завдання вивчення історичного досвіду проведення реформ господарського механізму в період так званої «відлиги» другої половини 1950-х років – початку 1960-х років. Тоді були зроблені спроби демократизації суспільства, зміни механізму управління народним господарством, оновлення деяких сфер політичного, економічного і соціального життя. Вивчення змін

системи управління промисловістю в цей період заслуговує найпильнішої уваги і має свою практичну цінність, бо воно поглиблює наукову базу подальших перетворень в галузі економіки.

Помітний внесок у розробку цієї проблеми внесли В. Мерцалов [1] та Р. Піхоя [2]. Їх дослідження побудовані на аналізі різнобічних матеріалів та документів і висвітлюють процес створення раднаргоспів, їх діяльність. Ю. Веденєєв дослідив юридичний аспект становлення та господарську діяльність раднаргоспів, представив глибокий аналіз результатів роботи цих установ, виділив і охарактеризував основні етапи їх функціонування [3]. Важливою є публікація Т. Щербакової, в якій проаналізовано становлення моделі територіального управління за реформою 1957 р. та її поступова еволюція в напрямку посилення централізації [4].

Метою статті є дослідження законодавчої бази реформи управління промисловістю 1957 р.

Розробка реформи управління промисловістю, ініціатором якої став М. Хрущов, по суті, була найважливішим кроком, зробленим першим секретарем ЦК КПРС, для забезпечення своєї політичної перемоги.

Ще в січні 1954 р. було прийнято постанову ЦК КПРС «Про серйозні недоліки в роботі партійного і державного апарату», в якій йшлося про необхідність розширення прав місцевих органів управління [5, с. 155]. Наступним кроком у тому ж напрямку стала постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про суттєві недоліки в структурі міністерств і відомств СРСР та заходи щодо поліпшення роботи державного апарату» (жовтень 1954 р.). Постановою передбачалося спрощення структури міністерств та інших ланок управління, скорочення керівницького апарату [6, с. 86].

Постанова липневого (1955 р.) Пленуму ЦК КПРС «Про завдання з подальшого підйому промисловості, технічного прогресу та поліпшенню організації виробництва» адресувалася, перш за все, керівникам міністерств і відомств. У ній зазначалося, що головними причинами незадовільного впровадження нової техніки в народне господарство є слабке керівництво з боку міністерств і керівників відомств роботами за створення та освоєння нових машин, механізмів, приладів та апаратури, нових видів матеріалів і прогресивної технології, зазнайство і самозаспокоєність багатьох керівних працівників промисловості [7, с. 70–89]. Сформована в ряді галузей промисловості надмірна централізація управління заважала оперативному та конкретному керівництву підприємствами і знижувала відповідальність республіканських господарських, партійних і радянських організацій за роботу промисловості.

У записці М. Булганіна, підготовленій взимку 1956 р. за дорученням Президії ЦК КПРС, з питань поліпшення керівництва народним господарством пропонувалось усунути надмірну централізацію, яка значною мірою сковує ініціативу місцевих органів і господарських керівників у вирішенні питань, що виникають повсякденно [8, с. 310–311].

Вперше контури реформи були позначені М. Хрущовим у записці від 27 січня 1957 р., адресованій Президії ЦК КПРС. Більшістю голосів Президія схвалила напрямки реорганізації і прийняла рішення утворити комісію під керівництвом М. Хрущова для подальшої розробки реформи. 2 лютого було вирішено скликати Пленум ЦК КПРС, який, у свою чергу, був проведений вже 13–14 лютого 1957 р. Принципи перебудови управління промисловістю були підтримані більшістю учасників пленуму [9, с. 14].

10 травня 1957 р. Верховною Радою СРСР був прийнятий Закон «Про подальше вдосконалення організації управління промисловістю», який встановлював в економіці новий порядок управління, заснований на принципах децентралізації. Метою проведених змін стало забезпечення неухильного піднесення народного господарства країни, подальше розширення прав союзних республік у господарському будівництві, наближення керівництва до виробництва, ще більш широка участь трудящих в

управлінні виробництвом, всебічний розвиток ініціативи знизу [10, с. 28]. У головному документі реформи зазначено, що коли в країні понад 200 тисяч промислових підприємств та 100 тисяч будов, не можна конкретно і оперативно управляти виробництвом з декількох загальносоюзних галузевих міністерств і відомств. У статті 2 Закону 1957 р. міститься одне з головних положень всієї реформи: «установити, що управління промисловістю і будівництвом повинно здійснюватися за територіальним принципом на основі економічних адміністративних районів» [11, с. 732]. Це була спроба подолання труднощів у керівництві промисловістю, а також ліквідації відомчих бар'єрів між підприємствами [12, с. 430].

Правовий статус раднаргоспів регламентувався Положенням про раду народного господарства економічного адміністративного району, затвердженим Постановою РМ СРСР від 26 вересня 1957 р. [13] У пункті 1 Положення вказувалося, що ради народного господарства, утворені з економічних адміністративних районів, є основною організаційною формою державного управління промисловістю і будівництвом. Встановлювалося (п. 3), що раднаргоспи у своїй діяльності підпорядковуються Раді Міністрів СРСР і Радам Міністрів союзних республік [13, с. 784]. Завдання і функції РНГ регламентувалися пунктами 14–47 документа. До них відносилося: виконання державних планів по всім показникам (п. 14); керівництво роботою по складанню планів (п. 15); розробка пропозицій щодо встановлення найбільш правильних і раціональних зв'язків, максимальна мобілізація внутрішньогосподарських резервів, спеціалізація і кооперування (пункти 16, 18, 26); розробка і подання пропозицій щодо великих економічних проблем (п. 17); [13, с. 785–787] підвищення технічного рівня всіх галузей промисловості, керівництво винахідництвом, забезпечення розвитку виробництва нових машин, модернізація обладнання (пункти 19, 22, 23, 24); організація матеріально-технічного постачання і збуту продукції, організація заготівель і закупок сільськогосподарської сировини (пункти 28, 29); підбір і розстановка керівних інженерно-технічних і наукових працівників (п. 35); проведення заходів щодо поліпшення структури і ліквідації зайвих ланок в управлінні промисловістю і будівництвом [13, с. 788–789].

Револьюційні зміни переживала система планування, оскільки складання планів було передано на місця, в раднаргоспи. У сфері планування раднаргоспи могли затверджувати і змінювати виробничі завдання на підприємствах та постачання окремих видів продукції, приймати замовлення від підприємств, які не входять до структури раднаргоспу, передавати всередині раднаргоспу з балансу на баланс організації. Все це допускалося в тому випадку, якщо не тягло за собою зменшення планів нагромаджень, платежів до бюджету, загальної чисельності працівників, фондів заробітної плати і державних планових завдань, встановлених раднаргоспом [14, с. 204].

У сфері капітального будівництва можливості раднаргоспів були значно менші. Сам перелік їх прав представляє скоріше перерахування процедур, здійснюваних силами раднаргоспу. Ключове право – перерозподіляти капітальні вкладення між будівництвами (п. 63) обмежувалося, по-перше, межами встановленими в плані загальних обсягів капітальних вкладень по даній галузі, без зменшення по введенню в дію виробничих потужностей і житлової площі; по-друге, вимагало згоди Держплану СРСР.

У галузі матеріального постачання раднаргоспи могли лише розподіляти і перерозподіляти сировину, матеріали, машини та обладнання між підприємствами та установами, оскільки постачальницькі організації не входили у підпорядкування раднаргоспу. Система матеріально-технічного постачання протягом всієї реформи найбільше піддавалася критиці і перебувала в найбільш жорсткій суперечності з основними положеннями реформи.

У питаннях праці та заробітної плати раднаргоспи могли встановлювати структуру, чисельність і штати адміністративно-управлінського апарату, як для апарату раднаргоспу, так і для підвідомчих установ і підприємств, проте тільки в межах встановленого плану по праці і тільки керуючись типовими штатами і схемами посадових окладів [15, с. 794].

На початку 1960-х років республіки СРСР почали проводити виразно незалежну економічну політику. Це викликало занепокоєння центру, який поступово почав звужувати республіканські повноваження. Було обмежено функції держпланів винятково перспективним плануванням, а складання і виконання щорічних планів передано РНГ УРСР і СРСР.

З 1960 р. почався процес поступової вертикальної централізації системи: були створені республіканські РНГ, в січні 1963 р. – РНГ СРСР, у березні 1963 р. – ВРНГ СРСР. Поряд з вертикальною централізацією, інтенсивно йшов процес утворення державних галузевих виробничих комітетів СРСР [16, с. 7].

У 1964 р. права раднаргоспів були обмежені юридично. У затвердженому 17 вересня 1964 р. Положенні про раду народного господарства економічного району вертикаль управління, в яку вбудовувалися раднаргоспи, настільки розрослася, що припинила бути вертикаллю [17 с. 206]. Якщо за Положенням 1957 р. раднаргоспи підпорядковувалися Радам Міністрів СРСР і союзній республіці, то за новим положенням – Раді Міністрів СРСР, ВРНГ СРСР, РНГ СРСР, Раді Міністрів союзної республіки (пункт 1) [18, с. 493]. При цьому зберігалось підпорядкування Держплану СРСР та союзних республік, структури яких продовжували розширюватися. Незважаючи на те, що нове положення стосувалося великих економічних районів, обсяг повноважень РНГ був істотно менший і при цьому обмежувався необхідністю узгодження прийнятих рішень у вищезазначених інстанціях.

За Положенням 1957 р. раднаргоспи могли залишати собі резерв по кількості працівників та фонду заробітної плати (п. 55) [19, с. 792], який обмежувався документом 1964 р. до 1% (п. 71) [20, с. 495]. Положенням 1957 р. допускався резерв капіталовкладень до 5%, який раднаргосп міг залишати у своєму розпорядженні. Новим документом можливості використання цих коштів істотно обмежувалися. У повному обсязі вони могли бути використані тільки на розвиток ключових (хімічна, гумовотехнічна, нафтопереробна) галузей промисловості. На розвиток інших галузей можна було використовувати не більше 2% зазначених коштів.

За Положенням 1957 р. раднаргоспи могли залишати у своєму розпорядженні резерв матеріалів і устаткування. Документом 1964 р. допускалося його використання в обсязі не більше 1% [21, с. 792].

Зрозуміло, що документ 1964 р. зводив нанівець будь-яку самостійність раднаргоспів у використанні кадрів, грошових коштів, машин і устаткування. Жорстка регламентація управлінської діяльності і необхідність численних узгоджень ліквідували найважливішу перевагу раднаргоспів – оперативність управління.

Якщо у 1957–1959 рр. результати діяльності раднаргоспів були досить успішними, то вже з 1960 р. починають виявлятися негативні риси реформи управління промисловості. Поступово виникають елементи автаркії, місництва, зриви в кооперованих постачаннях, порушення в розвитку єдиної технічної політики, провали у виконанні планів.

Вересневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС, обговоривши питання про поліпшення управління промисловістю, визнав недоцільною систему управління промисловістю через раднаргоспи і рекомендував створити систему галузевого управління [22, с. 476]. У доповіді першого заступника Голови Ради Міністрів СРСР депутата К. Мазурова наголошувалося, що відхід від галузевого принципу управління промисловістю

надзвичайно ускладнив управління промисловістю, яке стало багатоступеневим і громіздким [23, с. 2].

Законом Верховної Ради СРСР «Про зміну системи органів управління промисловістю і перетворення деяких інших органів державного управління, прийнятим незабаром після Пленуму ЦК КПРС, скасовувалися РНГ СРСР, ВРНГ СРСР, а також визнавалося необхідним скасувати республіканські раднаргоспи та ради народного господарства в економічних районах (ст. 12). Для управління галузями народного господарства СРСР створено ряд загальносоюзних і союзно-республіканських міністерств, у відання яких передані підприємства і організації за відповідними галузями промисловості [2, с. 190]. Так, з падінням М. Хрущова у 1965 р. ліквідовано всі раднаргоспи й відновлено централізовану галузеву систему міністерств, подібну до часів Сталіна.

Таким чином, у 1957–1965 рр. в СРСР була зроблена спроба переходу до територіальної системи управління. Суперечності, закладені в сформовану модель управління, були обумовлені переважанням в процесі її здійснення політичних мотивів. Відбулася деяка децентралізація управління народним господарством, регіонам була надана обмежена господарська самостійність. Рішення про ліквідацію раднаргоспів у 1965 р. обумовлювалося нездатністю системи забезпечити оптимальне поєднання галузевого і територіального принципів в управлінні. Розглянувши, законодавчу базу раднаргоспівської реформи, можна прослідкувати еволюцію системи територіального управління, яка проходила в напрямку посилення централізації та обмеження прав раднаргоспів, сприяючи послідовному падінню ефективності системи. Приступивши до здійснення економічної реформи, адміністративно-командна система зробила черговий крок до виявлення своєї повної неспроможності. Наукова розробка проблеми перебудови управління промисловістю 1957–1965 рр. ще залишається далеко незавершеною при всій її суспільній значущості та потребує подальшого дослідження. Ця обставина пояснюється тим, що на якість і характер досліджень істотно впливали зміни суспільно-політичних умов розвитку країни і самої історичної науки. Сьогодні, коли вітчизняною історіографією освоєні нові методологічні підходи можна по-новому підійти до дослідження соціально-економічного розвитку країни післявоєнного часу, концептуально осмислити накопичений емпіричний матеріал.

Список використаної літератури

1. Мерцалов В. И. Реформа хозяйственного управления 1957–1965 гг.: предпосылки, ход, итоги (на материалах Восточной Сибири) / В. И. Мерцалов. – Иркутск.: ИГСА, 2000. – 267 с.
2. Пихоя Р. Почему Хрущев потерял власть [Электронный ресурс] / Р. Пихоя. – Режим доступа: <http://ricolor.org/history/rsv/aft/hr/5/>
3. Веденеев Ю. А. Организационные реформы государственного управления промышленностью в СССР. Историко-правовое исследование (1957–1987 гг.) / Ю. А. Веденеев. – М. : Наука, 1990. – 256 с.
4. Щербакова Т. И. Советский опыт применения модели территориального управления 1957–1965 гг. [Электронный ресурс] / Т. И. Щербакова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – М. : Грамота, 2011. – С. 202–207. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=16856421>
5. О серьезных недостатках в работе партийного и государственного аппарата : постановление ЦК КПРС, 25 янв. 1954 г. // Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. – М. : Госполитиздат, 1958. – Т. 4 : 1953–1957. – С. 155–156.
6. О существенных недостатках в структуре министерств и ведомств СССР и мерах по улучшению работы государственного аппарата : постановление ЦК КПСС и

Совета Министров СССР, 14 окт. 1954 г. // Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. – М. : Госполитиздат, 1958. – Т. 4 : 1953–1957. – С. 314–317.

7. Про завдання по дальшому піднесенню промисловості, технічному прогресу і поліпшенню органів виробництва : постанова Пленуму ЦК КПРС 4–12 лип. 1955 р. // КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К. : Політвидав України, 1981. – Т. 7 : 1955–1959. – С. 70–89.

8. Хрущёв Н. 1953–1964 гг. Стенограммы пленумов ЦК КПСС и другие документы [Электронный ресурс] / Н. Хрущев. – М. : Междунар. фонд «Демократия», 2007. – 546 с. – (Серия «Россия. XX век. Документы»). – Режим доступа: <http://www.rusarchives.ru/federal/rgani/publication.shtml>

9. Мерцалов В. И. Вказ. праця.

10. Веденеев Ю.А. Вказ. праця.

11. О дальнейшем совершенствовании организации управления промышленностью и строительством : Закон СССР от 10 мая 1957 г. // Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. – М. : Госполитиздат, 1958. – Т. 4 : 1953–1957. – С. 732–738.

12. Історія держави і права України / під ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 512 с.

13. Положение о совете народного хозяйства экономического административного района : постановление Совета Министров СССР от 26 сент. 1957 г. // Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. – М. : Госполитиздат, 1958. – Т. 4 : 1953–1957. – С. 784–805.

14. Щербакова Т. И. Вказ. праця.

15. Положение о совете народного хозяйства экономического административного района : постановление Совета Министров СССР от 26 сент. 1957 г. Вказ. праця.

16. Пихоя Р. Вказ. праця.

17. Щербакова Т. И. Вказ. праця.

18. Положение о совете народного хозяйства экономического района : постановление Совета Министров СССР от 17 сент. 1964 г. // Решение партии и правительства по хозяйственным вопросам : сб. документов за 50 лет. – М. : Политиздат, 1964. – С. 493–498.

19. Положение о совете народного хозяйства экономического административного района : постановление Совета Министров СССР от 26 сент. 1957 г. Вказ. праця.

20. Положение о совете народного хозяйства экономического района : постановление Совета Министров СССР от 17 сент. 1964 г. Вказ. праця.

21. Положение о совете народного хозяйства экономического административного района : постановление Совета Министров СССР от 26 сент. 1957 г. Вказ. праця.

22. История государства и права СССР. – М. : Юрид. лит., 1966. – Ч. 2. – 512 с.

23. Об улучшении управления промышленностью : доклад первого заместителя Председателя Совета Министров СССР депутата К. Т. Мазурова // Социалистический Донбасс. – 1965. – 2 окт., № 195. – С. 2.

24. Об изменении системы органов управления промышленностью и преобразовании некоторых других органов государственного управления : Закон СССР от 2 окт. 1965 г. // Сборник законов СССР и указов президиума Верховного Совета СССР. – М. : Известия Советов депутатов трудящихся СССР, 1978. – Т. 1 : 1938–1975. – С. 187–190.

Стаття надійшла до редакції 27.04. 2013.

O. Demidko

LEGAL FRAMEWORK OF INDUSTRY MANAGEMENT REFORM OF 1957

In this article author analyzes the main legislation regulating the legal status of the economic councils. The main attention is paid to the analysis of the laws that determine the objectives, functions and structure of the newly formed management industry. Based on regulations shows formation model for the reform of territorial administration in 1957 and its gradual evolution in the direction of centralization.

Key words: *legislation, reorganization, decentralization, economic councils, the model of territorial administration, economic region.*

Н. А. Черкун

КРИЗОВІ ЯВИЩА СЬОГУНАТУ ТОКУГАВА НАПЕРЕДОДНІ РЕСТАВРАЦІЇ МЕЙДЗІ

В статті проаналізовано основні економічні, політичні та соціальні кризові явища останнього періоду існування сьогунату Токугава, які призвели до його падіння у 1868 р. Визначено значення «відкриття» Японії у поглибленні кризи системи сьогунату та розглянуто зародження антисьогунської опозиції, її участь у реставрації імператорської влади.

Ключові слова: *сьогунат Токугава, криза, реформи років Темпо, бакумацу, «відкриття Японії».*

Актуальність цієї теми обумовлена тим, що сформована в Японії ще у XII ст. історично унікальна за своїм характером система сьогунату на рубежі XVIII–XIX століть підходила до свого кінця. Останні роки існування сьогунату Токугава в Японії отримали назву бакумацу («кінець правління бакуфу»). Найчастіше початок періоду бакумацу пов'язують з «відкриттям» Японії, після якого процес руйнування політичної та економічної системи сьогунату прийняв лавиноподібний характер. Японія почала стрімкий рух назустріч радикальних змін у своїй долі, які сформували ту структуру, з якою Японія вступила в XX століття. Вони відкрили шлях капіталістичного розвитку і прискореної модернізації, радикально змінили обличчя суспільства і визначили подальші напрями розвитку країни. Можна сказати, що основи процвітання Японії в сучасному світі були закладені поваленням режиму сьогунату і наступними реформами, здійсненими новою владою.

Радянські дослідники Ю. Д. Кузнецов, Г. Б. Навліцька, І. Н. Сиріцин в загальній праці, присвяченій історії Японії [7], аналізують положення країни напередодні революції Мейдзі. Серед причин падіння сьогунату вони називають: важке економічне становище японського народу на початку XIX ст., політичну кризу сьогунату, а також «відкриття» Японії іноземними державами та укладання нерівноправних договорів. На думку дослідників, саме «крестьянские восстания и городские бунты расшатали токугавский феодальный строй. Победа дворянско-буржуазного блока южных феодальных княжеств стала возможной лишь благодаря все расширявшейся и нараставшей крестьянской войне...» [7, с. 160].

Серед сучасних російських праць, присвячених історії Японії, можна виділити двотомну працю «История Японии» під редакцією О. Є. Жукова [6], в першому томі якої досить ґрунтовно аналізуються останні роки Токугавського режиму, причини, які призвели до падіння сьогунату, та роль іноземних держав у поглибленні кризових явищ. Також велику увагу приділено реформам років Темпо, якими сьогун намагався поліпшити кризове становище.